

Nyelvromlás?*

1. A nyelvről szóló közbeszédben gyakran előforduló téma és fogalom a nyelvromlás.¹ Az ok: sokan rossz irányú változásokat érzékelnek a nyelvhasználatban. (Az ELTE elsőéves, 200 magyar alapszakos BA-s hallgatójának nagy része 2009 szeptemberében, egyetemi nyelvészeti tanulmányainak a megkezdése előtt egy kérdőíves felmérés során úgy nyilatkozott, hogy a nyelvvel kapcsolatban őket foglalkoztató kérdések között a nyelvromlás előkelő helyen áll. Felsőbb évfolyamú ELTE-hallgatók nyelvészeti szemináriumi dolgozataiban és szakdolgozataiban arról adnak számot saját maguk gyűjtötte, többnyire kérdőíves adatok alapján, hogy a laikusok körében széles körű vélekedés szerint romlik a magyar nyelv.) Az a tény, hogy az embereknek van véleménye a nyelvhasználatról, hogy foglalkoztatja őket anyanyelvük, természetes. A nyelvromlás-vita egyes szakemberek szerint a nyugati kultúra hanyatlásáról szóló diskurzus részeként erősödött föl (POLENZ 1991: 11). Mások szerint egyszerűen a tájékoztatatlanság az ok, s ez vivődik át a nyelvre (I. DENKLER 2008: 54, 59). A nyelvészeti laikus emberektől nyelvromlásként érzékelt jelenségkör – látszólagos egyszerűsége ellenére – túl bonyolult ahhoz, hogy bizonyos nyelvtudományi ismeretek nélkül világos magyarázatot adhatnánk. A nyelv „romlásá”-ról beszélve ugyanis egy önmagában is nagyon bonyolult kérdéskörben, tudniillik a nyelvi változás szövevényes problémakörében vagyunk.

2. A laikusok nyelvi romlásnak tartott jelenségeket elsősorban a következő területeken érzékelnek: 1. az idegen nyelvi hatásban, mindenekelőtt az idegen szavak átvételében; 2. a stílus, a beszédmód negatívnak tartott változásában bizonyos, és 3. többnyire új vagy annak tűnő nyelvi jelenségek használatában – illetőleg mindezek terjedésében, térhódításában.

Néhány rövid észrevételt fűzök mindegyikhez. (Részletes elemzés itt fölösleges volna, a szakirodalom bőségesen tárgyalja a szóban forgó jelenségeket.)

1. Az idegen nyelvi hatással kapcsolatos félelmek elsősorban nem nyelvi eredetűek, hanem a népi, illetőleg kulturális veszélytudat nyelvi síkra terelődéséből eredeztethetők (ahogy lényegében mindenfajta nyelvi veszélyérzet is). Ez akkor következik be, amikor egy nép úgy érzékeli, „hogymezeti létét, hagyományait, kultúráját, nyelvét veszély fenyegeti egy vagy több fölényes, erősen terjeszkedő kultúra és nyelv részéről” (HADROVICS 1979: 3; vonatkozó EU-s fölmérésre I. Nyr. 2005: 15; az angol és amerikai kulturális és nyelvi imperializmusra I. KONTRA 1997). Az idegen nyelvi hatás leginkább kézzel fogható jelei az idegen szavak. Minden nyelvben vannak: a nyelvi érintkezések természetes velejárói. Arra, hogy a jövevényszavak átvétele az átvevő nyelv funkcionális teljesítőképességét bármikor is csökkentette volna, nincs bizonyíték. Egy példa: az angol csaknem homogén

* Előadásként hangzott el a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2010. évi közgyűlésén december 4-én, az ELTE BTK tanácstermében.

¹ A Google keresőprogramja 2011. január 15-én a következő találatokat jegyezte: *nyelvromlás* 3 610, *ang. language attrition* 250 000, *ném. Sprachverfall* 8 010, *finn kielen rappeutuminen* 17 900, *észti keele mandumine* 25 000.

germán nyelvből kevert, germán-újlatin lexikális összetételű nyelvként lett világnyelvvé (világnyelvvé azonban nem emiatt vált). Gondot az jelent, ha nagy mennyiségben s rövid idő alatt vesz át egy közösség más nyelvi szavakat, s emiatt társadalmi szintű nyelvi kommunikációs zavarok és tanulási nehézségek léphetnek föl benne. Ez azonban nem nyelvi, hanem társadalmi probléma. Ezért is természetes az a törekvés, hogy az új fogalmak legalább egy részét lehetőleg anyanyelvi szavakkal fejezzék ki a közösségek. (Vö. „az anyanyelvi áttétel egy fokkal több ennél [ti. az idegen szó átvételénél]: a közkinccsé tevés megkönnyítése”: BENKŐ 1999: 104; „az idegen szavak megtanulása nehezebb feladatot ró a beszélőkre, mint a belső keletkezésű szavaké”: É. KISS 2004: 86.)

2. Ami a stílust illeti: a társadalom folyton változik, változik a kultúra, a viselkedési normák, ennek következtében pedig a beszédmód is. Mindez legnyilvánvalóbban a nemzedékek közötti különbségekben mutatkozik meg. Friss kutatások azt igazolják, hogy a mai kor kultúráváltásának következményeként növekszik a nyelvhasználati, szókincs- és frazeológia-, valamint stílusbeli különbség (is) az idősebbek és a fiatalok között („más nyelvet beszélnek a fiatalok”), hogy változóban van a szocializáció iránya (a fiataltól az idős felé mutat, s nem fordítva), hogy az új médiumok és technológiák elsajátításában és alkalmazásában fogékony fiatalsággal szemben lépéshátrányba kerülnek az idősebbek (CSEPELI in: CSEPELI et alii 2006: 36; l. a kötet többi tanulmányát is). Lehet ugyan az újmódi stílus, a szlengesedés, az írott beszélnyelviség bizonyos sajátosságai, a közbeszéd durvulása, a vulgáris, sőt alpári kifejezések nyilvános használata, a nyelvi tiszteletadás zavarai vagy a turbónyelvi hadarás sokak szemében helytelen, csúnya, közönséges, ez azonban nem a nyelv romlása, hanem a nyelvközösség bizonyos tagjai, csoportjai számára zavaró nyelvhasználat. Mert egy kodifikált standardnyelv (ilyen a magyar is) más stílusok kifejezésének a lehetőségeit, regisztereit, a választékos nyelvhasználat eszközeit is biztosítja mindenki számára. Ha nem így volna, akkor mindenki a sokaktól helytelennek ítélt beszédmódot követhetné csak, márpedig erről szó sincs.

3. A választékos, igényes köznyelvi norma szempontjából helytelen a *hat kerülletbe lakok; maguk is láthatásák; el-e jön ő is; szívesen laknák ott* és társaik, s mint ilyenek stigmatizálódtak, különösen az írott nyelviségben. A köznyelvi normának az említett példák nem felelnek meg, a nyelvközösség meghatározott csoportjai azonban természetes módon használják őket anélkül, hogy körükben megértési zavarok lépnének föl. Hogyan beszélhetnénk akkor „a” magyar nyelv romlásáról, ha az adott közösségben a kölcsönös megértés lehetséges? Csak arról van tehát szó, hogy vannak beszélők, akik a hagyományosan közmegegyezéses viszonyítási alapnak tartott köznyelvi normák egy részét nem követik nyilvános nyelvhasználati szintereken (sem). A standard nyelvi nyilvános nyelvhasználatban a nyelvi helytelenség ilyenképpen nem más, mint a köznyelvi normának való nem felelés. „Az abszolút helyesség nem létező zsinórmértéke helyett a helyénvalóságban kell gondolkodni, ami nem jelentheti a helyesség teljes relativizálását” (PÉNTEK 2008: 90; vö. még NÁDASDY 2010). Közismert, hogy bizonyos szavak, kifejezések használata, bizonyos stílus követése az emberek egy részét vagy akár nagy részét éppúgy zavarja s kritikus vélekedésre készíti, ahogy bizonyos viselkedésmódok is. Az a tény, hogy egyesek így vagy úgy használják anyanyelvüket, nem

jelenti azonban az adott nyelv funkcióképességének csökkenését. (Ugyanazon a zongorán különböző dallamokat is meg lehet szólaltatni, sőt egy ujjal és két kézzel is lehet játszani rajta, a produkciók közötti különbségeknek azonban egyik esetben sem a zongora az oka.)

4. Romlási tüneteket az emberek elsősorban a beszélt nyelvben érzékelnek. A beszélt nyelvben ugyanis – az írott nyelvhez képest – feltűnően sok a változás és nagy a változatosság, vannak eltérések minden egyes beszélő szemszögéből nézve. Nyelvi normatudatunkat azonban elsősorban az írott nyelviség határozza meg. Miért? Mert az írott nyelvhasználatot eleve több figyelemmel kísérjük, mert lassúbb is, mint a beszéd, illetőleg tárgyi megvalósultságában (írottsága tényének köszönhetően) ismétélhető módon birtokba vehető. Továbbá mert bizonyos központi nyelvi kategóriák az írásosság formájában nyilvánulnak meg (a beszédhangok betűkként jelennek meg, a szavak különírva, a mondatok írásjelekkel elkülönítve), illetőleg mert az írott nyelvnek nagy a társadalmi tekintélye: gondoljunk az írás-olvasás tanításának társadalmi fontosságára, s arra a tényre, hogy beszélni mindenki tud mindenféle iskolázás nélkül is (a sajnálatos kivételeket nem tekintve: DENKLER 2008: 85). Megemlítendő az is, hogy a magyar nyelvközösség hétköznapi nyelvi gyakorlata és a róla való vélekedése is változóban van, ezért módosulnak a saját maga nyelvhasználatával szembeni elvárásai is. Az említett tényeknek viszont természetes következménye az, hogy nyelvi normatudatunk részben bizony s nem is ritkán összetükközésbe kerül a hétköznapi beszélt nyelvi tapasztalattal. Ezért tehát arra a kérdésre, hogy csupán a változás ténye okozza-e a nyelvromlás-vitát, a válasz így hangzik: nem. Hanem az, hogy a nyelvi változások a teljes anyanyelvi nyelvváltozat-kontinuumot magában foglaló nyelvhasználatban zajlanak, s szükségszerűen vezetnek a különböző normák, elvárások ütközéséhez (I. É. KISS 2004: 9–10). Hiszen a szociológiailag, ebből következőleg nyelvváltozati tekintetben is tagolt nyelvközösség a beszélők nyelvi szerkesztési és közléstudását nézve is heterogén. A standardizált nyelvekre vonatkozóan úgy lehet összefoglalóan fogalmazni, hogy a romlás gyanújába keveredő nyelvi jelenségek – persze némi leegyszerűsítéssel fogalmazva – a nyelvi változásoknak a nyelvi egységesülés és elkülönülés, illetőleg elsősorban a köznyelvi : nem köznyelvi nyelvhasználat, a köznyelvesülés és köznyelvetlenedés feszültségzónájában zajló folyamataival függenek össze (DENKLER 2008: 23; PUSZTAI 1999; PÉNTEK 2010: 19).

3. A nyelvtudományi értelmezés szigorú módszertani alapokon nyugszik. Néhány, a nyelvi változások megítélésében figyelembe veendő axiómát említek: 1. A nyelvi változás jelenségeit csak szinkrón perspektívából nem lehet megítélni. 2. A nyelvi jelenségek megítéléséhez bizonyos nyelvi rendszertani összefüggések ismerete, sőt megértése is szükséges (DENKLER 2008: 75, 224; hasonlattal szölván: ha fáj a lábfejük, ha zsibbad a karunk, laikusként nem tudhatjuk, hogy bizonyos esetekben az ok nem a lábunkban, s nem is a karunkban van). 3. Nincs egyetlen nyelvben sem szerkezetani romlást előidéző hajlam, nincs azt okozó nyelvi vírus, baktérium, s nincs velük született vagy az idő folyamán bennük kialakuló, a nyelv sorvadását indukáló szerkezeti rendellenesség sem. (Ebből az következik, hogy önmagában a nyelv-

vek egymás közötti érintkezésének – tehát idegen szavak, nevek átvételének, tükörfordításoknak – sem lehet az átvevő nyelv szerkezeti romlását előidéző hatása.)

Nyelvtudományi értelemben a szóban forgó folyamatról csak akkor lehet beszélni, ha olyan változások lépnek föl valamely nyelvben, amelyeknek következtében az adott nyelv a korábbiakhoz képest kevésbé felel meg a közösség vele szemben támasztott nyelvi közlési és kifejezési igényeinek. Akkor tehát, ha a beszélők „saját szükségleteihez képest” (LANSTYÁK 2000: 177) lépnek föl anyanyelvi kifejezési és kommunikációs hiányok (l. még HUTTERER 1986: 22–3; BENKÓ 1988: 259–60; CRYSTAL 1998: 16).

1. Lássunk most nyelvészvéleményeket! „A »nyelvromlás« fogalmát, mibenlétét a nyelvtudomány nem ismeri, csak nyelvi változásról tudunk, s persze tudjuk azt is, hogy – mint minden változás – ez is egyesekből lelkesedést, másokból aggodalmat vált ki” (NÁDASDY 2003: 169); „A magyar nyelvben bekövetkező változások a kapcsolatban azt a mítoszt érdemes elsősorban megemlíteni, mely szerint a magyar nyelv romlik. Ezt ugyan ebben a formában csak a hétköznapi beszélők egy része gondolja” (LANSTYÁK 2007: 164); „a nyelvromlás érzete valós nyelvtörténeti tények helytelen dimenzióban, szinkron szempontból való értelmezésének következménye” (É. KISS 2008: 17); „a mértékadó magyar nyelv művelő szakirodalomban [...] nincs szó a nyelvromlásról, romlásról, úgyhogy bátran állíthatjuk, a tudományos terminológiában a nyelvromlás nem létezik. A publicisztikai írásokban azonban valóban fölbukkannak képszerű fordulatok, amelyek a nyelv romlására utalnak. Ilyen idézetek idézhetők lennének francia, német vagy más nyelvvédő írásokból is” (BALÁZS 2005: 46). „Szakmailag nem értelmezhető és igazolható *általános tendenciaként* olyasmi, hogy *romlik* vagy *javul, fejlődik* vagy *viszszafejlődik* a nyelv, pedig a beszélőket ez foglalkoztatja leginkább” (PÉNTEK 2009: 6). Vö. már KOVALOVSKY: „a nyelv új fejleményei nem mindig és nem bizonyosan jobbak a régi eszközöknél, de nem is minősíthetők okvetlenül romlásnak, mint némelyek gondolták” (1977: 214; l. még BENKÓ 1988: 259 kk.). Megjegyzem: a világ veszélyeztetett nyelveit bemutató mű a veszélyeztetettség kritériumai között nem említi a nyelv romlását (l. ROWLEY ismertetését: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 2009: 205).

2. A *romlás* negatív irányú változást jelent. Minden változás valamihez, egy korábbi állapothoz viszonyítva értelmezhető. A *nyelvromlás* is egy korábbi jobb állapothoz képest jelenti, amit jelent. (Amikor laikus vélemény szerint a nyelvjárások a köznyelv romlott változatai, akkor a kiindulási alap – tévesen – az, hogy a nyelvjárások a köznyelvből alakultak ki. Amikor emberek romlásnak tartják a szleng terjedését, akkor egy korábbi, kevésbé szlenges nyelvhasználathoz mint jobbnak tartott állapothoz viszonyítanak.) A nyelvi változás közismerten két állandóan ható ellentétes folyamatból: a keletkezésből és eltűnésből, terjedésből és visszaszorulásból, kiépülésből és leépülésből, növekedésből és csökkenésből tevődik össze, s a nyelvek szüntelen átrendeződésével jár. (E nélkül a szüntelen változás, átrendeződés nélkül a nyelv nem tudná betölteni szerepkörét.) A hangsúly az átrendeződésen van: az eltűnés, a csökkenés, a leépülés önmagában nem jelenti, hogy a nyelvközösség tagjai nem tudnák szükségleteik szerint kifejezni magukat. Például az ómagyar korban négyféle múlt idő volt a magyar írásbeliségben, ma lényegében egy van. Jelent

ez nyelvi közlési vagy kommunikációs gondot a magyar nyelvközösség mai tagjainak? A magyar nyelvtörténet korábbi századaiban megvolt az illabiális *á*, a zárt *ë* és az *ly* (ma regionális szinten élnek, a zárt *ë*-t a magyar anyanyelvűek többsége használja ma is). Jelent kommunikációs gondot a köznyelvi beszélőknek, hogy az ő nyelvváltozatukban nincsenek meg ezek a beszédhangok? A XX. században viszonylag nagy beszédhang-különbségek voltak (részben vannak) bizonyos magyar nyelvjárások s különösen a nyelvjárások és a köznyelv között. Ám hiába van a köznyelvhez képest héttel kevesebb fonéma a mezősegi magyar nyelvjárásokban (hiányoznak a hosszú magánhangzók, mert megszűnt a kvantitás-korreláció), az ottani nyelvjárási beszélők mégis megértik egymást anyanyelvjárásukon. Ezek szerint ad acta helyezhetjük a címben fölvetett kérdést? Nem. Ezért most vegyük közelebről szemügyre a problémakört, s tegyük föl a kérdést: előfordulhat, hogy a nyelvi közlési igények kielégítésének szempontjából hátrányos, tudniillik a nyelv funkcióképességét csorbító változások következnek be? Vagy eleve a funkcióképeséget hátrányosan nem érintő módosulásról, átrendeződésről van szó?

Válaszul lássunk néhány újabb magyar nyelvészvéleményt! „[...] szokásba jött nyelvromlásról beszélni. Romlás helyett inkább változást mondanék. A nyelvből magából nem ered romlás. A nyelvhasználat romlik, mert a nyelvhasználók romlanak, a társadalom állapota romlik, a nyelvközösség szellemiségével, erkölcsiségével, kultúráltságával, műveltségi színvonalával van baj. Hosszabb távon, természetesen, ez visszahat a nyelvre is” (BOLLA 2000: 69). „Egyszerűen tévedés (vagy hazugság?), hogy a nyelvek [...] »romolhatnak«” [...] kivéve persze a kihaláshoz vezető utat, amikor egy bizonyos nyelvet egyre kevesebb funkcióban használnak” (KÁLMÁN 2005: 3): ezek szerint a kihaláshoz vezető út „romlás”-ként értelmezendő? „Szinkron szempontból [...] – legalábbis azon nyelvek esetében, melyeket egy-egy közösség az élet minden színterén anyanyelveként használ – nincs romlott változat” (É. KISS 2008: 18): azt jelenti ez, hogy ellenkező esetben van? „A kedvezőtlen nyelvpolitikai viszonyok miatt [...] A beszélők bizonyos nyelvhasználati színtereken képtelenné váltak kommunikációs igényeiknek anyanyelvükön történő kielégítésére, ehelyett kényszerűségből a másik nyelvüket kellett és kell használniuk, ami regisztervesztéshez vezetett, különösen a szaknyelvek területén” (LANSTYÁK 2008: 135). Ez nem jelent funkcióképesség-csökkenést? GYIVICSÁN szerint „minden nyelv fejlődésének forrása és egyúttal záloga a nyelv lehető legkiterjedtebb társadalmi szerepe [...] Ha ebből a láncolatból valami hiányzik, már torzul a nyelv fejlődésében” (1995: 63). A magyarra vonatkozóan: „a magyar beszélők szempontjából a magyar nyelv mozgása a 20. században kedvezőtlen [...] a külső régióbeli változatok [...] részben le is épültek” (PÉNTEK 2009: 6, 7): ha valami leépül, akkor nem csökken a funkcióképessége? S ha igen, az nem romlás? „Annak [...], hogy Magyarországon kívül a magyar nyelv sehol sem hivatalos nyelv, az lett a további következménye, hogy a magyar nyelv használatának színterei leszűkültek [...] vannak olyan területek, ahol főleg vagy kizárólag az államnyelv használatos. Így az anyanyelv bizonyos funkciói meglehetősen elsorvadtak, mégpedig az azokhoz tartozó nyelvi eszközökkel együtt” (SZILÁGYI N. 2008: 113). A [...] kutatások [...] nem a kisebbségi változatok véges szétfejlődését igazolták, hanem a hiányt, leépülést, a funkcionális térvészteszt, a nyelvi rendszer erózióját” (SZILÁGYI N. 2009: 9), első-

sorban „nem a szétfejlődés, az eltávolodás, hanem a leépülés, a hiány jellemző rájuk” (PÉNTEK 2002: 313). Továbbá: „ha egy nyelv egy másik nyelv funkcióit egyre több területen veszi át, ez a kiszorított nyelv szóképzleti és grammatikai leépüléséhez vezethet” (PUSZTAY 2007: 8).

4. A romlásgyanús esetek két típusba sorolhatók. Az elsőt tárgyalat a laikus megközelítéssel minősített jelenségek, esetek alkotják (2. 1.). Minthogy ezen esetekben nincs szó a nyelv funkcionális teljesítőképességének a csökkenéséről, romlásról nyelvtudományi értelemben nem beszélhetünk. A második csoportba (3. 2.) viszont olyan jelenségek, esetek tartoznak, amelyekben a nyelv funkcióképesége így vagy úgy sérülni látszik. Igaz, nem „önhibájá”-ból, nem valamely ismert vagy titokzatos „rendszerhibá”-ból következőleg, hanem a nyelv- vagy beszélőközösségeknek, s ami ezzel egy, nyelvüknek az alárendelt helyzete miatt. Ugyanis ennek a következménye, hogy egy közösség számára részben nem lehetséges, s elsősorban emiatt részben nem érdemes az anyanyelv elsajátítása, fenntartása, továbbadása (É. KISS 2004: 10). Az asszimilációhoz az út mindig az aszimmetrikus kétnyelvűségen át vezet. A kétnyelvűségnek azonban nem szükségszerű következménye a nyelvcsere, viszont nélküle bizonyosan nincs nyelvcsere (PÉNTEK 2005: 20).

1. Az anyanyelvi visszaszorulás első szakaszára az jellemző, hogy kevesebb szintéren, kevesebb funkciókörben használhatják/használják (a következmény a funkcionális nyelvvesztés). Ezt követően, s csak a 2. szakaszban jelentkeznek a kisebbségi anyanyelv szegényedésének, zsugorodásának bizonyos jelei (ez a strukturális nyelvvesztés). Szociolingvisztikai axióma, hogy „ahol csökken a funkció és a használat, ott várható a bonyolult vagy sajátos (jelölt) nyelvi szerkezetek kiesése” (GAL 1992: 54). Mivel a magyar anyanyelvűek számottevő hányada él kisebbségi (kétnyelvűségi), tehát az anyanyelv használhatósága szempontjából többé-kevésbé hátrányos körülmények között, nem csoda, hogy a magyar szakirodalomban több kifejezés is van a szóban forgó jelenséggel összefüggő fogalmak megnevezésére, mint például: *anyanyelv-használati térvésztes, anyanyelvi ellehetetlenülés, attríció, csángósodás, funkcionális nyelvvesztés, hiányos nyelvsajátítás, nyelvcsere, nyelvhaltás, nyelvi elsivatagosodás, nyelvi erózió, nyelvfakulás, nyelvfelejtés, nyelvhaltás, nyelvirtás, nyelvi különfejlődés, nyelvi leépülés, nyelvi leszűkültség, nyelvi redukció, nyelvi regresszió, nyelvi sorvadás, nyelvi töredezés, nyelvi zsugorodás, nyelvleépülés, nyelvpusztítás, nyelvpusztulás, nyelvi szétfejlődés, nyelvvesztés, nyelv-visszaszorulás, pragmatikai zsugorodás, strukturális nyelvvesztés, trianonizálódás* (többségüket l. KISS 1995: 22–3; BARTHA 1999: 124; KISS–PUSZTAY 2003: 51; angol és német megfelelőkre l. DRESSLER 1988; l. még finn *kielen rappeutuminen*, észt *keele mandumine*). Az ezekkel a terminusokkal jelölt fogalmak a nyelvi változásnak abba a kategóriájába tartoznak, amelyről AITCHISON azt írja „Language Change: Progress or Decay?” című könyvében, hogy a nyelvi változás bizonyos körülmények között társadalmilag – már tudniillik az anyanyelvi közösség szempontjából – nem kívánatos (1991: 234). PÉNTEK szerint is vannak olyan nyelvváltozási irányok, amelyek ugyan természetesen a maguk környezetében, de kedvezőtlenek az érintett nyelvi közösség szempontjából (2009: 7; érdekes szakszóval jelöli ERB MÁRIA a magyarországi németbe kerülő magyar nyelvi elemek azon terjedési folyama-

tát, amely összességében veszteséggel járó gyarapodást jelent: *Abzugewinn*; ERB 2002: 38).

2. A nyelvi hiány nem nyelvromlás eredménye, hanem a társadalmi okokból következő hiányos nyelvsajátításnak vagy nyelvfelejtésnek a folyománya, tökéletlen nyelvsajátításnak vagy nyelvvesztésnek a következménye. Az előbbi esetében a szocializálódó egyén nem sajátítja el az életkorának megfelelő szinten anyanyelve bizonyos elemeit, szabályait. „Az államnyelven való iskolázás, ha nem is vezet el mindig az anyanyelvről való teljes lemondásig, másodnyelv-dominanciát alakít ki. Az, aki nem anyanyelvén tanult, elvont dolgokról, természettudományos kérdésekről, irodalomról, történelemlről általában csak másodnyelvén tud társalogni” (É. KISS 2004: 134). A nyelvvesztésre az jellemző, hogy a más nyelvű domináns környezetben csökken a kisebbségi beszélő anyanyelvi tudása, mert felejt abból, amit korábban tudott. Példaként a nyelvvesztéses embereket említtem (több magyar vonatkozású vizsgálat is született erről Szlovákiában; l. LANSTYÁK 2006: 146). A legreménytelenebb helyzetben a szórványban élő kisebbségiek vannak: „A szórványlét otthontalanság, demográfiai, politikai, gazdasági, kulturális és nyelvi-etnikai térszertettség. Az etnikus peremlét nem más, mint elszigetelődés, nagy nyelvi és közösségi magány. A kis falvak maradékszórványaiban vagy a nagyvárosok lakónegyedeinek telepese közösségeiben elsorvad az anyanyelv használati értéke és értelmébe vetett hit [...] Minden ott dől el tehát legalul, a legmélyebben, ahol nem működnek, nem alakulnak ki vagy visszafejlődnek a saját nyelvi és egyéb etnikus értékek befogadási reflexei” (VETÉSI 1999: 9–10).

5. A) Lássuk azonban a nyelvcseré és a nyelvi szerkezet módosulásának esetleges összefüggését! A nyelvcserének – amely az adott közösség nyelv választási szokásai radikális megváltozásának a következménye a domináns nyelv javára (GAL 1979: 17; BARTHA 1999: 129–30) – nem feltétele a nyelv leépülése, mert nyelvek a maguk, a leépülés jeleit nem mutató grammatikai szerkezetükkel együtt is erre a sorsra jutottak már, s ez aligha fog változni a jövőben. De vajon nem a nyelvek szerkezeti változása indítja el a nyelvcserét? Erre egyetlen bizonyító példánk sincs a nyelvtörténetből. Jogos tehát a következtetés, hogy „a nyelvcserének nincsenek szigorúan nyelvészeti [= szerkezetani] k i v á l t ó k a i” (WEINREICHTől idézi BARTHA 1999: 130; ritkítás tőlem: K. J.). A nyelvreépülést az adott közösség körülményeinek e szempontból kedvezőtlen alakulása, egy másik nyelv dominanciája kényszeríti ki (ok-okozati viszonyról van tehát szó): nem használhatják/használgják minden téren anyanyelvüket a kisebbségi beszélők (szűkül az anyanyelv használatának lehetősége), ezért – s nem másért – gyengül anyanyelvi tudásuk (anyanyelvi szerkesztési és közléstudásuk), ezért szaporodnak meg az anyanyelvi hiányok, ezért indul el az anyanyelv strukturális leépülése (vö. DENKLER 2008: 60). Ha viszont ez bekövetkezik, mindezeknek többnyire van/lehet már az anyanyelvhez való ragaszkodást gyengítő és a nyelvcserére való készséget és késztetést erősítő, ezzel pedig a nyelvcseré folyamatát elősegítő szerepe (a nyelvcseré folyamatát erősítő és késleltető nyelvi és nem nyelvi tényezőkre vö. BARTHA 1996: 274, 1999: 131; ill. PÉNTEK 1988: 44; ÁGOSTON 1990: 104). (Más kérdés persze, hogy a kétnyelvű

beszélő a maga kétnyelvű közegében – de csak ott! – hatékonyan tud kommunikálni gyenge anyanyelvi tudással is gyenge anyanyelvi tudású anyanyelvtársaival is.)

B) Még három általános észrevétel. Az egyik: elterjedt felfogás szerint a természetes nyelvek egyformán bonyolult szerkezetűek, azon érveléssel, hogy ugyanazt a feladatkört látja el mindegyik, s amit a nyelvek nem morfológiai eszközökkel fejtenek ki, azt szintaktikaiakkal teszik (az ekvikomplexitás tételére l. pl. HOCKETT 1958: 180 kk). Azonban több újabb szociolingvisztikai szemléletű vizsgálat szerint is a nyelvek/nyelvváltozatok összetettségi foka különböző, illetőleg változó. E szerint a szerkezeti egyszerűsödés háttérében indukáló tényezőként a többnyelvűség, illetőleg korábban zártabb kommunikációs terek s ritka kapcsolathálózatok kiszélesedése, az összetettebbé válás háttérében pedig az elszigeteltségből következő egy nyelvűség, a szűk kommunikációs tér és a sűrű társas kapcsolathálózatok állnak (HINRICHS 2004; legújabban MAITZ 2010). Az a korábban TRUBETZKOYtól hangsúlyozott vélemény, hogy a nyelvi kontaktusok fontos szerepet játszanak a nyelvek nyelvtani szerkezetének változásában (ti. egyszerűsödésében, illetve összetettebbé válásában), a globalizálódás dinamikus nyelvi kontaktusvilágában egyre nyilvánvalóbb. A *pidzsinizálódás*, *foreigner talk*, *Gastarbeiterdeutsch* és hasonló terminusok jelzik a témakör időszerűségét. Való igaz, a felnőttkori (serdülőkor utáni) nyelvtanulás, amely nem tökéletes nyelvtudást szokott eredményezni, a korábbiakhoz képest igencsak elterjedt, s ennek bőven vannak nyelvhasználati, tehát nyelvi változási következményei is. Vö.: „a felnőtt korában Amerikába vándorolt magyar magyar nyelvhasználata a nyelvvesztés következtében tér el az itthoni magyartól, angolja pedig a nem tökéletes nyelvelsajátítás következtében az amerikaiak angoljától” (KONTRA 1990: 28). NÁDASDY szerint annak a ténynek, hogy Magyarországon a kiegyezés utáni évtizedekben számos német és szlovák anyanyelvű jól-rosszul megtanulva használta a magyart, lehetett a magyarra nézve „destabilizáló (»rontó«) hatása” (2003: 170).

A másik: a szóképzlet, még ha nem alkot is olyan zárt rendszert, mint a szintaxis, a nyelv szerves része. Szavak nélkül nem volna lehetséges a fogalmi kódolás, de nélkülük hiába volnának grammatikai szabályok: szavak nélkül nem lehetne kommunikálni sem. A nyelvi versenyképesség szempontjából is megvan tehát a szóképzletnek a maga szerepe. Korunkban csak azok a társadalmak versenyképesek, amelyekben a magaskultúra is jelen van a maga magaskultúrás szóképzletével. Ha ez utóbbi nincs, hiába funkcióképes szerkezetani értelemben az adott nyelv, a beszélők bizonyos területeken rászorulnak egy másik nyelv ismeretére (ezért szorultak például a XVIII. századi magyar tudósok a latinra). Kisebbségi környezetben éppen ez az először jelentkező gond az anyanyelvi versenyképesség tekintetében: az anyanyelvi szóképzleti hiányokat államnyelvi szavakkal töltik ki, emiatt viszont csökken az anyanyelv felhasználhatósága.

A harmadik: amikor a nyelv „romlásá”-ról beszélünk, akkor a mindenkori nyelvközség nyelvhasználatáról, illetőleg anyanyelvi nyelvhasználatának a külső és belső lehetőségek és korlátok megszabta adottságairól is szó van (l. 5. A) is). A nyelvcseré nem egyéb, mint a – különböző okból – korlátozott használatú anyanyelv feladása. AMMON szerint az angolnak a világban elfoglalt helye és az általános angoltanulás csak akkor vezetne kényszerítő módon a német nyelv visszaszorú-

lásához, ha a német anyanyelvűek lemondanának anyanyelvük következetes használatáról (2009: 20–1). A magyarra vonatkozóan „a vallatóbb és igazatóbb kérdés nem úgy hangzik, hogy nyelvünk milyen helyet tölt be a világban, hanem így: milyen helyet tölt be a mai magyarság életében, gondolkodásában és kultúrájában” (POMOGÁTS 2009: 8). AMMON úgy zárta fejtegetését, hogy a szóban forgó folyamatra való odafigyelés, az iránta való érzékenység fölkeltése az iskolának is eddig teljesen elhanyagolt, de fontos feladata volna (i. m. 21). Igen, mert az anyanyelv versenyképességének megmaradása áttételesen olyan tényezőktől is függ, mint a nyelvközösség tagjainak identitástudata, anyanyelvi öntudata, az anyanyelvhez való viszonyulása.

6. Az előadás címe választ követel terminológiai értelemben is. A köznyelvi *romlik*, *romlás* szóval jelölt folyamatnak a működésképtelenség, a tönkremenés, a használhatatlanság a végállomása (l. ÉKsz.³). Amikor a szót a nyelvre vonatkoztatjuk, biológiai alapú metaforát használunk. Gyakorta tesszük ezt más, a nyelvvel kapcsolatos fogalmakkal is (*fejlődik*, *kihal*, *nyelvápolás*, *nyelvvédelem* stb.). Ám tudvalévő, hogy szóban forgó hasonlatainkat jobb híján, megszokásból használjuk, s hogy a nyelvek viselkedésének leírásához egyik sem megfelelő. Igaza van DERRIDÁNAK: e téren bizonyosan saját metaforáink szolgálai vagyunk (BURKE 2002: 127; vö. a *jelentésromlás* terminust is).

A szociolingvisztikából jól ismert strukturális nyelvvesztés fogalomköre – mint láttuk – több vonatkozásban is emlékeztet a „romlás” általános szemantikai jegyeire. De csak emlékeztet. A nyelv ugyanis sajátos jelenség (miként egyébként hordozója, a *homo sapiens* is). A nyelv tehát (akár a szűkebb, akár a tágabb értelmezést vesszük alapul) nem olyan, mint azok a dolgok, amelyekre a *romlás* szót alkalmazni szokás. A hús, a gyümölcs, a lekvár elromolva többé már nem használható arra, amire való. A nyelv nem ilyen. Egyrészt, mert nem tud olyan állapotba kerülni, hogy használhatatlanná válna (egyetlen példa sincs rá a nyelvtörténetből). Ugyanis teljes képtelenség, hogy egy egynyelvű közösség úgy módosítsa spontán nyelvhasználatában anyanyelvét, hogy azzal ne lehessen a mindennapi élethez szükséges nyelvi kifejezési és közlési funkciókat ellátni (vö. DENKLER 2008: 60). A nyelvcsere pedig (amely mindig feltételezi a másik, a domináns nyelvet), nem akkor következik be, amikor a közösség elsődleges nyelve már leépült (láttuk, erre nincs példa), hanem még javában akkor, amikor a beszélők a magaskultúrák területek kivételével a többi nyelvi közlési igényt ki tudják elégíteni eredeti nyelvükön is. Másrészt: a leépülés útját járó nyelv – szemben az említett romlandó dolgokkal – a körülményeknek a nyelvközösség szempontjából kedvező alakulása esetén bármikor újra képessé válhat funkcióinak zökkenőmentes ellátására. A körülmények kedvező alakulása pedig azt jelenti, hogy az adott nyelv anyanyelvi beszélői minden területen használhatják és használják anyanyelvüket – szükség esetén tudatos fejlesztéssel támogatva azt (l. a nyelvújítások történetét).

A *romlás* és a *romlik* szavak nem alkalmasak tehát annak a folyamatnak a jelölésére, amelyről szó van. Más szót kellene találnunk rá. Ahogy látom, a *leépül*, *leépülés* viszonylag gyakran előfordul (párt alkotva a *kiepül*, *kiepülés* kifejezésekkel) ennek a nyelvcsere-helyzetben jelentkező jelenségnek a jelölésére (l. *nyelvreépülés*,

nyelvi attríció; LANSTYÁK 2007: 196). A magyarban nagy a kínálat rokon jelentésű szavakból (l. főntebb), ha tehát szükségesnek látná a szakma, bőven van válogatási lehetőség.

Kulcsszók: nyelvromlás, nyelvi változás, nyelvi leépülés, nyelvcseré-helyzet, kisebbségi nyelvek, nyelvi kontaktusok, szociolingvisztika.

A hivatkozott irodalom

- ÁGOSTON MIHÁLY 1990. Rendszerbomlás? (Nyelvhasználatunk zavarai). Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- AITCHISON, JEAN 1991². Language Change: Progress or Decay? Cambridge University Press, Cambridge.
- AMMON, ULRICH 2009. Wird die deutsche Sprache verdrängt? Der Deutschunterricht 2009/5: 14–21.
- BALÁZS GÉZA 2005. Romlásnak indult... In: UŐ, „A magyar nyelv elé mozdításáról...” Vita-irat a nyelvművelésért. Akadémiai Kiadó, Bp., 45–50.
- BARTHA CSILLA 1995. A nyelvvesztés néhány rendszerbeli szimptomája amerikai magyarok nyelvhasználatában. In: LACZKÓ KRISZTINA szerk., Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára. ELTE BTK, Bp., 34–44.
- BARTHA CSILLA 1996. A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései. Magyar Nyelvőr 262–82.
- BARTHA CSILLA 1999. A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- BENKŐ LORÁND 1988. A történeti nyelvtudomány alapjai. Tankönyvkiadó, Bp.
- BENKŐ LORÁND 1999. Nemzet és anyanyelve. Osiris Kiadó, Bp.
- BOLLA KÁLMÁN 2000. A beszédszöveg fonetikai szerkezetéről elméleti és módszertani megközelítésben. Egyetemi Fonetikai Füzetek 28. ELTE Fonetikai Tanszék, Bp., 69–141.
- BURKE, PETER 2002. A nyelv társadalomtörténete. Aetas 2002/4: 108–31.
- CSEPELI GYÖRGY – KÍGYÓS ÉVA – POPPER PÉTER 2006. Magára [magukra] hagyott generációk. Fiatalok és öregek a XXI. században. Saxum Kiadó, Bp.
- CRAIG, C. G. 1997. Language contact and language degeneration. In: FLORIAN COULMAS ed., The Handbook of Sociolinguistics. Blackwell, Oxford, 257–70.
- DENKLER, MARKUS et al. Hrsg. 2008. Frischwärts und unkaputtbar. Sprachverfall oder Sprachwandel im Deutschen. Aschendorff, Münster.
- DOMONKOSI ÁGNES – LANSTYÁK ISTVÁN – POSGAY ILDIKÓ szerk. 2007. Műhelytanulmányok a nyelvművelésről. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Bp.
- DRESSLER, WOLFGANG 1988. Spracherhaltung – Sprachverfall – Sprachtod. In: AMMON, ULRICH et al. szerk., Sociolinguistics: an International Handbook of the Science of Language and Society. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 3/2: 1551–63.
- ERB, MARIA 2002. Zugewinn oder Abbau? – Ungarische Lehnwörter in den neueren deutschen Sprachinselmundarten Ungarns bis 1945. In: MARIA ERB et al. szerk., „und Thut ein Gnügen Seinem Amt”. ELTE Germanisztikai Intézet, Bp., 27–42.
- GAL, SUSAN 1979. Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria. Academic Press, New York – San Francisco – London.

- GAL, SUSAN 1992. Mi a nyelvcsere és hogyan történik: In: KONTRA MIKLÓS szerk., Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 47–59.
- GRENOBLE, LENORE A. – WHALEY, LINDSAY J. 1998. *Endangered Languages*. Cambridge University Press, Cambridge.
- GYIVICSÁN ANNA 1995. Kétnyelvűség – nyereség vagy zsákutca? In: KASSAI ILONA szerk., Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp., 57–64.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1979. Az idegen szavak és a purizmus. *Magyar Nyelv* 1–7.
- HINRICHS, UWE 2004. Kreolisierungstendenzen im Deutschen? Einige Bemerkungen. *Muttersprache* 2004/4: 348–57.
- HOCKETT, CHARLES 1958. *A Course in Modern Linguistics*. Macmillan, New York.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ – NÁDASDY ÁDÁM 1999. Hárompercesek a nyelvről. Osiris Kiadó, Bp.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ 2005. A pincei bogár. A hiszékenységek nyelvészborbe bújt vámszedőiről. *Élet és Irodalom* 2005. május 13: 3–4.
- KISS JENŐ 1995. Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Bp.
- É. KISS KATALIN 2004. Anyanyelvünk állapotáról. Osiris Kiadó, Bp.
- É. KISS KATALIN 2008. A „nyelvromlás” – egy szinkron szempontból értelmezhetetlen nyelvtörténeti metafora. In: CSERNICSKÓ ISTVÁN – KONTRA MIKLÓS szerk., *Az Üveghegyen innen*. Poliprint – II. Rákóczi Ferenc KMF, Ungvár–Beregszász, 17–29.
- KONTRA MIKLÓS 1990. Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból. MTA Nyelvtudományi Intézet, Bp.
- KONTRA MIKLÓS 1997. Angol nyelvi és kulturális imperializmus és magyar tanárképzés. *Modern Nyelvoktatás* 3/3: 3–14.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1977. *Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KÖPKE, BARBARA – SCHMID, MONIKA S. – KEIJZER, MEREL – DOSTERT, SUSAN ed. 2007. *Language attrition. Theoretical perspectives*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- LANSTYÁK ISTVÁN – SIMON SZABOLCS szerk. 1998. *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Bp.–Pozsony.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2006. *Nyelvből nyelvbe*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2007a. A nyelvi tévhitekről. In: DOMONKOSI–LANSTYÁK–POSGAY szerk. 2007: 154–72.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2007b. Általános nyelvi mítoszok. In: DOMONKOSI–LANSTYÁK–POSGAY szerk. 2007: 174–212.
- MAITZ PÉTER 2008. A szociolingvisztikai nyelvcsere-kutatások lehetőségeiről és korlátairól. *Magyar Nyelv* 154–73.
- MAITZ PÉTER 2010. *Nyelvtörténet és nyelvi komplexitás. Pidginizációs folyamatok a nyelvi változásban*. Piliscsaba, előadás.
- NÁDASDY ÁDÁM 2003. *Ízlések és szabályok. Írások nyelvről, nyelvészetről 1990–2002*. Magvető, Bp.
- NÁDASDY ÁDÁM 2009. A szavakon innen és túl. *Pannonhalmi Szemle* 17/3: 36–45.
- NÁDASDY ÁDÁM 2010. Búcsú a nyelvhelyességtől. *Élet és Irodalom* 2010. augusztus 13: 13.
- PÉNTEK JÁNOS 1998. *Gondolatok a magyar nyelv mai helyzetéről*. Magyar Nyelv 43–9.

- PÉNTEK JÁNOS 1999a. A megmaradás esélyei. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Bp.
- PÉNTEK JÁNOS 1999b. Védtelenebbé vált a magyar nyelv. *Édes Anyanyelvünk* 21/1: 11.
- PÉNTEK JÁNOS 2002. Státusz, presztízs, attitűd és a kisebbségi nyelvváltozatok értékelése. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. K. n., Debrecen–Jyväskylä, 311–6.
- PÉNTEK JÁNOS 2004. Magyar nyelvű tudományosság – kezdet és vég? In: PÉNTEK JÁNOS szerk., *Magyarul megszólaló tudomány*. Lucidus Kiadó, Bp. 233–42.
- PÉNTEK JÁNOS 2005. Magyar nyelvűség a mai Erdélyben. *Magyar Szemle* 14/3–4.
- PÉNTEK JÁNOS 2007. Nyelv és identitás a Kárpát-medencében. *Hitel* 2007/7: 91–8.
- PÉNTEK JÁNOS 2008. Nyelvi változók, nyelvváltozatok és a hazai magyar nyelvhasználat. *Nyelvünk és Kultúránk* 38/4: 86–91.
- PÉNTEK JÁNOS 2009. Változó kor(unk) – változó nyelv(ünk). *Korunk* 20/2: 6–32.
- POLENZ, PETER VON 1991. *Deutsche Sprachgeschichte* 1. Walter de Gruyter, Berlin–New York.
- POMOGÁTS BÉLA 2009. A magyar nyelv a világban. *Nyelvünk és Kultúránk* 39/4: 5–8.
- PUSZTAY JÁNOS szerk. 2007. *A magyar mint veszélyeztetett nyelv? Savariae. Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai* 12. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.
- PUSZTAY JÁNOS 2008. A terminológia mint a nyelv megmaradásának feltétele. *Magyar Terminológia* 1/2: 205–16.
- SCHLOBINSKI, PETER Hrsg. 2009. *Der Deutschunterricht*. 2009/5.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2004. *Nyelv, érték, közösség*. Gondolat, Bp.
- VETÉSI LÁSZLÓ 1999. Iskola a nyelvhatáron. *Korunk* 1999/10: 9–21.

Language attrition?

Language attrition (Hung. *nyelvromlás*, Germ. *Sprachverfall*) is a topic that is often discussed in public with respect to Hungarian. This paper lists some phenomena that laymen often mention under that rubric, and presents the quite different view of linguists concerning the same issues. A separate discussion is devoted to the problem of what restricted language use (under minority circumstances) implies in terms of language change. The author does not take the Hungarian term ('corruption') to be an adequate denomination of this concept even in cases where structural language loss, degradation, or deficiency is involved in cases of languages that are in a situation of language shift. These phenomena are not consequences of the state of the language itself but rather of the restricted use of their mother tongue by members of the community. A special term would be needed to refer to such situations.

Keywords: language attrition, language change, language degradation, language shift, minority languages, language contacts, sociolinguistics.

KISS JENŐ